
ІСТОРІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, ПРАВО, СОЦІОЛОГІЯ І ФІЛОСОФІЯ У СФЕРІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ

ПАРАДОКСИ ФЕНОМЕНУ ТА КОЛІЗІЇ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ТЕРМІНА «ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА»

Микола Саїнчук

Анотація. Установлено, що в західних країнах фізична культура з'являється і отримує вповне прийнятне обґрунтування мінімум на 50 років раніше (середина 1850-х років) першого згадування про неї в Росії, датуючого приблизно 1911 р. Після 1920-х років, коли в СРСР активно почали розвиватися термін «фізична культура» і феномен «фізкультура», західний світ від нього практично відмовляється. Підкреслюється, що легітимізацію фізичної культури в СРСР слід розглядати двома шляхами: з позицій феномена і терміна. Головною причиною «винаходу» і легітимізації феномена «фізична культура» («фізкультура») в післяреволюційний період була практична гігієнічна необхідність і потреба в підготовці солдат для поповнення армії. Узаконення терміна «фізична культура» шло шляхом ідеологічних предрасудків і було обумовлено повністю політичною цілеспрямованістю, що привело до формування певних парадоксів і колізій. Доведено, що фізична культура легітимізується на побутовому і професійному рівнях як новий термін-феномен оздоровлення-виховання і дозвілля нового радянського громадянина, що стосується одночасно військової підготовки, здоров'я, гігієни, удосконалення фізичних здібностей.

Ключові слова: фізична культура, легітимізація, феномен, гімнастика.

Abstract. It has been revealed that physical culture in Western countries appears and receives quite acceptable substantiation 50 years earlier (mid-1850s) than its first mentioning in Russia in 1911. After 1920s, when «physical culture» term and phenomenon were actively developed in the USSR, the Western world refused from them. It has been accentuated that physical culture legitimation in the USSR should be considered in two ways: from the angle of phenomenon and term. The main reason for the «invention» and legitimation of «physical culture» phenomenon during the post-revolutionary period was the practical hygienic necessity and the need for training soldiers to replenish the army. Legalization of the term «physical culture» went through ideological prejudices and was entirely due to political expediency, which led to the formation of certain paradoxes and collisions. It has been proved that physical culture is legitimated at the domestic and professional levels as a new term-phenomenon of health improvement-education and leisure of a new Soviet man, which concerns simultaneously military training, health care, hygiene, and improvement of physical abilities.

Keywords: physical culture, legitimation, phenomenon, gymnastics.

*«Як судно назвеш, так воно і попливе»
Врунгель Х. Б.*

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із часу вжиття терміна «фізична культура» у відповідний науковий тезаурус і широкий побутовий вжиток проблем із ним як поняттям, а згодом категорією, аж ніяк не меншало. Що для обивателів, що для вчених галузі фізична культура і спорт цей термін став всеохоплюючим: доходило до того, що будь-яку рухову активність, будь-які ігри, змагальні дії, активне дозвілля називали одним словом – «фі-

зична культура», а залучених до цієї діяльності – «фізкультурниками». Після розпаду СРСР фізична культура залишилась, а фізкультурники кудись зникли.

Багато років не припиняються дискусії навколо фізичної культури як феномену, терміна, поняття, категорії тощо у професійному полі даної сфери. Інколи суперечки заходили в стадію теоретичного загострення і бурхливих диспутів, де знаходилися як прихильники, так і супротивники можливо-

го майбутнього існування терміна «фізична культура», втім, уся ця полеміка, зрештою приводить до одного – стихання.

Фокусування на терміні «фізична культура» в цій науковій статті зумовлене пошуковим інтересом наблизитися до відповіді не стільки на запитання: хто вперше використав термін «фізична культура»?; хоча і про це буде побіжно сказано, скільки – для чого це було зроблено, заради чого було вводити, «розкручувати» та зрештою легітимізувати, термін «фізична культура» в науковому тезаурусі та суспільному житті, навіть тогочасному, коли вже були розроблені і зрозумілі, навіть обивателям, не кажучи вже про вчених, категорії «ігри», «спорт», «гімнастика», «фізичне виховання»? І з якого такого дива ігрові взаємодії, які всіма називаються іграми, йменувати фізичною культурою (?); для чого змагальну діяльність називати фізичною культурою, а не тим, чим це є насправді – спортом (?); для чого взяті та скомпоновані елементи гімнастики (шведської, сокільської) чи німецького Turnen називати фізичною культурою (?); для чого фізичне виховання як навчальний предмет в освітньому закладі називати фізичною культурою? Чому історично та культурно обумовлені стереотипи людської тілесної рухливості, веселощів, змагальної практики (найперше ігри та спорт) стають причетними на нові, фактично, другорядні ролі, потрапляючи у фарватер фізичної культури, де редукуються до «складової частини» – засобу, методу? І нарешті, який «спадок» від легітимізації феномену «фізична культура» майже століття потому отримали сучасні науковці цієї таки галузі фізичної культури та спорту?

Фізична культура – парадоксонасичений феномен. Першим і вочевидь головним парадоксом фізичної культури, який потребує висвітлення, автору видаються умови появи цього терміна. Дослідження розгортатиметься в зворотному до означеного вище в постановці проблеми порядку, виходячи із дедуктивного методу пізнання легітимізації феномену «фізична культура». Таким чином, першим, що розглядатиметься, буде констатація факту «до чого призвела легітимізація терміна «фізична культура» сто років опісля?».

Стосовно ситуації із науковим тезаурусом фізичної культури, й перш за все із самим поняттям «фізична культура», то вона сьогодні патова, можливо навіть – *Zugzwang* (нім. *Zugzwang* – «примус до здійснення ходу» – у шахах, шашках означає положення, коли будь-який наступний хід гравця веде лише до погіршення його позиції). В. П. Лук'яненко констатує: «Смешение понятий и терминов в теории и практике физической культуры в настоящее время приобрело масштабы, которые уже никак не укладываются в рамки здорового плюрализма мнений. Оно становится едва

ли не главной причиной, существенно сдерживающей развитие науки в этой области, снижающей целенаправленность исследовательской деятельности, существенно затрудняющей взаимопонимание, содержательность и объективность интерпретации результатов отдельных исследований, определение магистральных путей дальнейшего развития этой науки» [10]. А. Г. Егоров, М. А. Захаров пишуть: «Понятие «физическая культура», с момента его появления в советской концепции физического воспитания (как альтернативы буржуазному спорту) и по сей день, не имеет адекватной артикуляции в научном обществе. Особенно трудно дать этому термину социологическую характеристику. В первую очередь, это вызвано тем, что данное понятие отсутствовало в научном обороте стран Западной Европы и США, т. е. там, где социология в XX в. развивалась наиболее динамично. Поэтому в отечественной социологии интерпретации «физической культуры» опираются не столько на социологическое знание, сколько на прямые заимствования из теории физической культуры» [4].

В. І. Столяров прогалини в понятійному апараті теорії сучасного фізичного виховання відносить до основних показників і причин кризової ситуації в розробці теорії і методології сучасного фізичного виховання [19]. В. О. Сутула також однією із причин стримування розробки і процесу формування теорії фізичної культури називає «невизначеність самого поняття «фізична культура», яке науковцями різних країн трактується по-різному» [20].

Після довгого часу легітимізації терміна «фізична культура» постав такий парадокс: фізична культура як «недомовлене» поняття (категорія) стримує розвиток теорії, а то і цілої галузі, причому не якої-небудь, а самої себе – фізичної культури (?).

Попри тривалий інтерес до тезаурусу фізичної культури реальних спроб вирішити понятійний плюралізм характерним для наукового товариства способом – конференціями, конгресами, симпозіумами, було надзвичайно мало, найчастіше згадується про два таких цілеспрямованих заходи – у середині 1970-х років і на початку 2000-х років [1, 11]. Проте ефект, здається, від усіх цих наукових зустрічей лише один – потрібно далі розробляти і працювати в цьому напрямі. Натомість дискусій з цього питання в наукових статтях було цілком достатньо, але ефект тотожний попередньому – досліджувати далі.

Мета дослідження – вивчити причини появи та легітимізації феномену «фізична культура» із 1918 р. до середини 1920-х років («інкубаційний період») в СРСР та наслідки від цього кроку сто років потому.

Методи дослідження: аналіз, синтез та узагальнення даних наукової літератури; абстракція; дедукція; феноменологічна редукція; інформаційна система Google books Ngram Viewer.

Результати дослідження та їх обговорення. Найперше, на що наштовхує сформульований парадокс *фізична культура як «недомовлене» поняття (категорія) стримує розвиток цілої галузі*, так це те, що статися подібне могло лише зі штучним, зангажованим явищем. Та хіба недосконале або недомовлене визначення (якщо взагалі можливі досконалі визначення!) фізики, хімії, фізіології, біології, філософії тощо може стримувати їх розвиток? Із реального масиву чинників, які визначають розвиток науки чи галузі, дефініція – далеко не найголовніше. Можливо, у точці біфуркації науки і загострюється потреба у визначенні нового напрямку відгалуження, але стати гальмом розвитку – навряд чи. У спеціальній статті автор окреслив проблемне поле кризи фізичної культури в навчальних закладах, яке піддається поясненню в методології синергетики та наукових парадигм [17]. Втім, у фізичній культурі дефініція для багатьох учених стала визначальним гальмом на шляху розвитку.

Реальна причина утруднення визначення поняття «фізична культура» криється у *відсутності розуміння цілепокладання (інтенції) фізичної культури*, надто розмите сутнісне і не осмислене онтологія. Цей парадокс у вигляді нерозуміння цілепокладання, абстрактності сутнісного і не осмисленої онтології – є закономірним наслідком і спадком тієї філософії, яка спочатку визначила, а згодом панувала над цією сферою. Епістемоло-

гічний анархізм (П. Фейєрабенд) зробив куди б більшу послугу фізичній культурі, ніж діалектичний матеріалізм і, передовсім, тим, що не забороняв би його використання.

Фізична культура як феномен [8, 9] і термін має свою цікаву генезу із конкретними датами та іменами, які вже обросли певними міфами та легендами. Розгляд умов і причин, що спонукали до становлення феномену – терміна «фізична культура» та, зрештою, принципів, за якими проходила процедура легітимізації фізичної культури, може наблизити до пізнання тих «першотравм», які завдають неабияких теоретично-практичних клопотів. Тому відступимо в бік історичної розвідки цього терміна, скориставшись новим полем дослідження – Culturomics – спрямованим на вивчення широких культурних тенденцій з допомогою комп'ютерного аналізу великих цифрових книжкових архівів [25].

Інформаційна система Google books Ngram Viewer дозволяє у графічному вигляді отримати інформацію про конкретні фрази за історичний проміжок часу (із 1800 р.) у різних цифрованих збірниках книг [24]. Так, запит на словоформи «фізичне виховання», «фізична культура», «фізичний розвиток» (рис. 1) дає відповідь, що фізична культура із 1920-х років стрімко займає провідне місце саме в радянському тезаурусі. Історична розвідка показує, що до революції 1917 р. «фізична культура» як термін використовується лише в кількох роботах [5, 6, 12]. Натомість вживаними є «фізичне виховання», «фізичний розвиток», «гімнастика», які означають все те, що згодом буде називатись «фізична культура».

Google Books Ngram Viewer

Рисунок 1 – Графік російських словоформ «фізичне виховання», «фізична культура», «фізичний розвиток»

Google Books Ngram Viewer

Рисунок 2 – Графік російських словоформ «фізичне виховання», «фізична культура», «фізичний розвиток», «спорт», «гімнастика»

Google Books Ngram Viewer

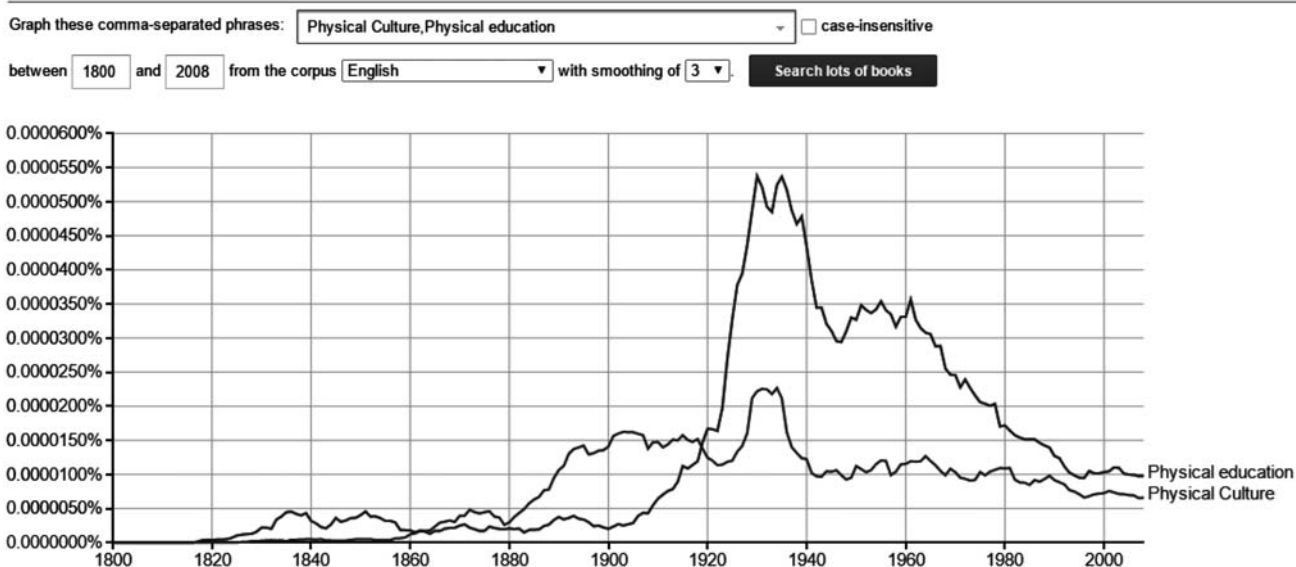

Рисунок 3 – Графік англійських словоформ «фізична культура», «фізичне виховання»

При розширеному запиті в системі Google books Ngram Viewer інших популярних словоформ – «гімнастика» і «спорт» – графік дещо змінюється і яскраво показує, що спорт не зміг розчинитися у фізичній культурі (рис. 2). Зрештою галузь не випадково стала називатися «фізична культура і спорт».

Проте після революції спроби знівелювати спорт і людське прагнення до змагань та видовищ були рішучі, про що свідчить історична розвідка Ю. О. Тимошенка [22], але цього, як відомо, не

вдалося досягти, і фізична культура, зрештою, не стала єдиним засобом дозволя і фізичного вдосконалення людини. Спорт, фактично, попри всю кампанію дискредитації із середини 1920-х років відвоював своє місце та право на існування, хоча і в фарватері єдиного напрямку «фізична культура і спорт».

Не варто оминати увагою поширеність понять «фізична культура» і «фізичне виховання» у так званому «західному світі». Дуже показово (рис. 3), що в Північній Америці і Європі після 1920-х років, коли більшовики активно почали

Google Books Ngram Viewer

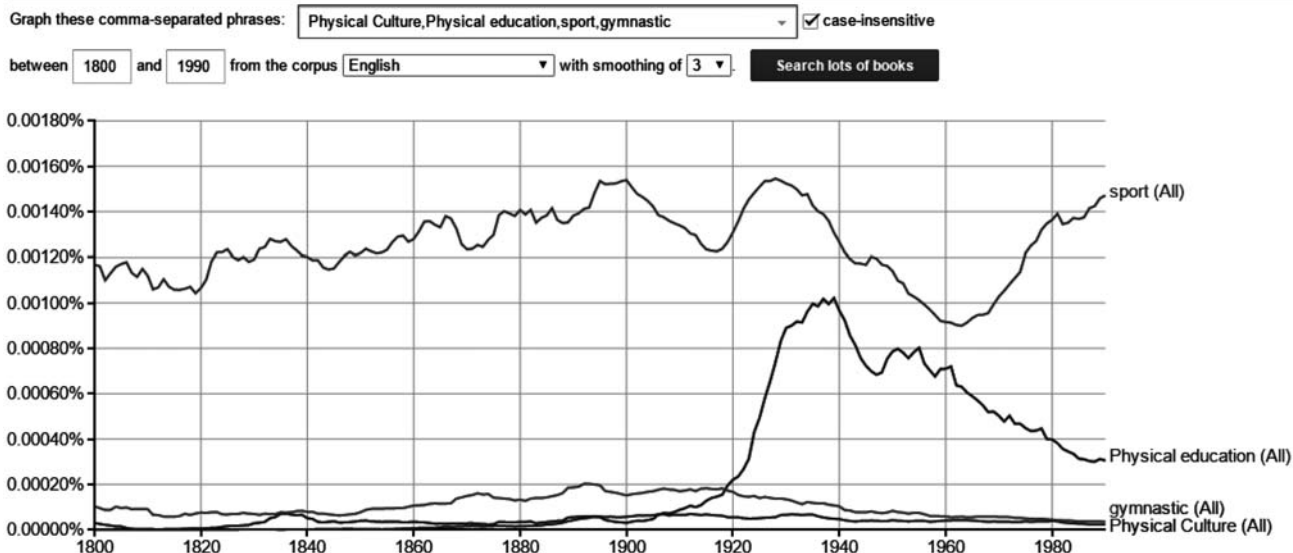

Рисунок 4 – Графік англійських словоформ «фізична культура», «фізичне виховання», «спорт», «гімнастика»

розвивати термін «фізична культура», у їх тезаурусі вона поступово витісняється категоріями «фізичне виховання», «гімнастика» (рис. 4), хоча саме в США цей термін отримав цілком прийнятне обґрунтування щонайменше як на 50 років раніше (середина 1950-х років) першої появи його в Росії, що датується приблизно 1911-м роком.

Невелику історичну довідку про існування терміна та феномену фізичної культури в США і Англії до XX ст. представив у науковій статті В. О. Сутула [21]. До його розвідки варто додати книгу G. Brosius «Fifty years devoted to the cause of physical culture, 1864–1914» [23], яка підсумовує (1864–1914 pp.) не тільки півстолітнє існування фізичної культури, а конкретні напрацювання у цій справі та сфері.

Таким чином, із 1860 по 1920 р. у «західному світі» термін «фізична культура» як чинник оздоровлення і тілесного вдосконалення людини, без перебільшення, легітимізується та починає розвиватися більш інтенсивно, ніж категорія «фізичне виховання» (див. рис. 3), та навіть наближається до конкуренції із гімнастикою. Однак, із 1920-х років фізична культура стрімко втрачає позиції і поступається у вживанні терміну «фізичне виховання». Але до частоти вжитку категорії «спорт» за двісті років не дотягувались ні гімнастика, ні фізичне виховання, ні фізична культура.

Без жодних двозначностей «оголюється» факт, що термін і феномен «фізична культура» до російської революції 1917 р. були не розроблені на теренах імперії та, більше того, існує значна вірогідність того, що більшовики, які опікувались цим питанням, навіть не підозрювали про його наявність.

М. І. Подвойський був переконаний, що термін «фізична культура» введений особисто ним і про це він заявив у 1924 р. на I Всесоюзній нараді Ради фізичної культури з метою «витеснить другой, для нас совершенно неприятный, который господствовал в конце 20 года, в начале 21 и отчасти хотел снова выявиться в 22 году... термин «спортизация населения»» [15]. Б. В. Євстаф'єв підкреслював, що засновники наукового комунізму вживали вираз *physischen Fähigkeiten* (сьогодні більш вживаним є *Die körperliche Leistungsfähigkeit*, що означає тілесна працездатність (також фізична працездатність, фітнес, продуктивність, потужність або потенційна продуктивність) [29]) – «фізичні здібності», *Bodily Education* – «фізичне-тілесне виховання», *Gymnastic* – гімнастика тощо. Н. Г. Чернишевський вживав вираз «фізичні вправи» і «гімнастика»; П. Ф. Лесгафт і В. В. Горіневський – «фізична освіта» [3].

Головним підґрунтям «винайдення» та легітимізації феномену «фізична культура» у післяреволюційний період 1917 р. послужила практична необхідність вирішення двох взаємозалежних насутих проблем, пов'язаних зі збереженням людських ресурсів: 1) зупинити смертність від епідемій, зрештою – фізичне виродження, яке багато в чому обумовлювалось відсутністю навичок бодай-якоїсь, навіть елементарної, культури з обслуговування та піклування про тіло, адже без цього під загрозою була вся революційна боротьба; 2) перманентна потреба в підготовці, зокрема фізичній (психофізичній), солдатів для армії.

Поява фізичної культури як феномену пов'язана ні з чим іншим, як зі збігом обставин. Цей фено-

мен в «інкубаційний період» (1918–1925 рр.) формували медики та ентузіасти (члени) спортивних і гімнастичних товариств, які свій досвід та енергію спрямовували на «будівництво» нового гуманістичного проекту. Комісари стежили, підправляли, гуртували, маніпулювали, але не диктували шляхів формування фізичної культури. М. О. Семашко в 1924 р., коли говорить про фізкультуру в широкому сенсі слова, то зазначає: «...о широкой культуре быта (способность пользоваться правилами личной гигиены, использовать естественные силы природы – солнце, воздух, – правильный режим труда и отдыха и т.д.), в которую упражнения входят лишь как часть» [18].

Професіонал фізкультурно-спортивної галузі Г. А. Дюперрон, який про тогочасний спорт і гімнастику знав майже усе й давно, в роботі «Теория физической культуры» (1925) в частині 1. «Основные понятия» сучасною мовою пише: «Вопросы физического воспитания, гимнастики, спорта объединяются в настоящее время термином «физическая культура»» [2]. Ним визначено такі завдання фізичної культури: «А) излечение больного организма; Б) укрепление и предохранение развивающегося и слабого организма; В) поддержание в здоровьи и усовершенствование нормального организма» [2]. Таким чином, в середині 1920-х років завдання фізичної культури Г. А. Дюперрону в його «теорії фізичної культури» бачаться такими, що спрямовані суто на здоров'яформування і здоров'язбереження. Більше того, державний інститут фізичної культури був затверджений як «... высшее учено-учебное учреждение Народного Комиссариата Здравоохранения» [13].

В. Є. Ігнат'єв (медик за освітою) на I Всеросійському з'їзді з фізичної культури, спорту і допризовної підготовки, де розглядалось питання створення інституту фізичної культури, цілі його визначив такими: «Он имеет своей задачей научную разработку вопросов физического развития, физического воспитания, физического образования и трудовых процессов. Прошу на это последнее обратить особое внимание. Он имеет задачей подготовку инструкторов физической культуры, пополнение знаний в области физической культуры, популяризацию знаний по физической культуре среди широких масс населения» [14]. Є. Радін мав переконання, що неподільність фізичної та психічної культури має продиктувати «... рано или поздно, слияние Медпедина и Гинфизкульты в единый Институт Охраны Здоровья Детей и подростков – Социально-Евгенический Институт» [16].

На середину 1925 р., коли за фізичну культуру і спорт взялись серйозно, їхні цілі адаптуються під політичну кон'юктуру. У постанові ЦК РКП (б)

за 13.07.1925 р. у четвертому пункті йдеться про те, що «Физическая культура должна составлять неотъемлемую часть общеполитического, культурного воспитания и образования, оздоровления масс и должна быть включена в общий план деятельности соответствующих общественных и государственных организаций и учреждений (профсоюзов, РЛКСМ, Красной Армии, школы, органов здравоохранения и т.д.)» [13]. З цього часу оздоровчі цілі, як слід не розгорівшись, тьмянітимуть під тиском загальнополітичних цілей.

Стосовно підстав до «винайдення» нових смислів і остаточної легітимізації терміна «фізична культура» у післяреволюційний «інкубаційний період», то ними стали ідеологічні забобони: перед більшовиками постала гостра потреба у новому незаангажованому, не заплямованому терміні для позначення цілеспрямованих практик фізичного розвитку–оздоровлення–виховання нової радянської людини. А ще термін мусив бути чутливим до можливих доповнень та теоретичних маневрувань. Ні спорт, який був заплямований як буржуазний засіб дозвілля та експлуатації й маніпуляції робітників; ні гімнастика, яка асоціювалась ні з чим іншим, як з військовим вишколом і підготовкою до армії, а то й із замаскованими націоналістичними рухами; ні ігри, що мали національний відбиток, оскільки були насичені ментальним культурним стереотипом поведінки конкретного народу, в жодному разі не могли відповідати новим вимогам пролеткульту. Щодо фізичного виховання, то і з ним теж варто було попрощатися, чи то із причин небажання і неприйнятності продовжувати починання царського уряду, чи то через те, що фізичне виховання було занадто вузьким поняттям, більш замкнутим у педагогічному колі та з досить розмитими політико-ідеологічними вигодами, які до того ж не покривали всі категорії населення.

М. М. Ібрагімов у статті, де йдеться про епістемологію спорту і фізичного виховання, констатує визначальність ідеологічних міркування під час обрання терміна «фізична культура»: «З ідеологічних міркувань на противагу поширеному на Заході в той час терміну «спортизація» за радянських часів в категоріальному апараті основний акцент був зроблений на фізичності людини, а для того, щоб підкреслити необхідність її виховання, додано термін «культура» від слова «культ» і його варіацій – «культивування», «прищеплення», «вирощування». При цьому побіжно розглядалися пропозиції назвати фізичне виховання «тілесним оздоровленням», але вони були відхилені з погляду за нібито «буржуазний» відтінок у терміні «тілесність» [7].

Наостанок наведу аналіз наукових розвідок зарубіжних учених на предмет розуміння феномену «радянська фізична культура», зокрема його поя-

ви. Bero Rigauer у главі «Марксистська теорія», що в книзі «Handbook of Sports Studies» (2000) за редакцією Jay J. Coakley і Eric Dunning [26], пише, що в СРСР перший соціалістично-комуністичний спортивний рух, організований, фактично, державою, з'явився відразу після революції 1917 р. з метою поліпшення фізичної підготовленості народу (nation's fitness) в час «військового комунізму», який припадає на період громадянської війни між 1917–1920-ми роками. Протягом «декади фізичної культури» у СРСР виникають три різні і, як для спорту, незвичні напрями (концепти), які обумовлювалися впливом нової економічної політики та підтримувалися трьома різними комуністичними групами – вчителями, вченими і політиками. Цими трьома напрямками були:

1. «Концепт пролетарської культури» (віддається перевага пролеткультури): на додачу із внеском спорту у важливі політичні події бачить світ «концепт виробничої гімнастики» – з метою підвищення продуктивності робочої сили.

2. «Концепт гігієни» (сприяння гігієністиці): спорт розглядається як насущна (життєво важлива) частина освіти й охорони здоров'я, а окремі види спорту, зокрема бокс, футбол, гімнастика і важка атлетика, відхиляються як такі, що сприяють травмам, невідгідні для здоров'я і занадто конкурентоавантажені.

3. «Концепт спартацизму» (Spartacism – відсилання до Спартака, який очолив повстання рабів у Римській імперії 74–71 р. до н.е.): неспеціалізоване і непрофесійне практикування спорту вищих досягнень та змагального спорту.

Попри диференціацію, ці підходи до фізичної культури і спорту мали ряд спільних факторів: по-перше, критикували і відкидали буржуазно-капіталістичні концепції змагального спорту, особливо спорт вищих досягнень; по-друге, вважали за краще, щоб галузь фізичної культури розроблялась і організовувалась комуністичними інтелектуалами, а не, в загальному, членами російського суспільства; по-третє, спорт ставав засобом для досягнення соціальних цілей і мусив використовуватись для вирішення також соціальних проблем, наприклад, алкоголізму і хвороб; по-четверте, спорт повинен був підтримати емансипацію жінок; по-п'яте, ці підходи підтримували розвиток, практику й оновлення концепції «фізичної культури» (в тому числі фізичне виховання, ігри, активне дозвілля та спорт), а також політичну й ідеологічну функціоналізацію спорту Комуністичною партією Радянського Союзу (КПРС) та бути під впливом її цілей та ідей [26].

Sean Guillory у рецензії на книгу Susan Grant, яка вивчала фізичну культуру і спорт СРСР [28], підкреслює, що фізична культура в більшовицькій інженерії формування нової людини була однією

із багатьох programmes of identity («програм ідентичності») в революційній Росії. Тіло і розум радянської людини були сплетені воедино. Фізична культура охоплювала більше, ніж просто фізичний фітнес (фізичну підготовленість) і включала цілий комплекс заходів і поведінкових манер – організовані види спорту, фізичний фітнес, фізичні вправи, відпочинок, комплекс ГПО, паради – під проводом радянських профспілок і комсомолу. Більшовики не були єдиними і неповторними в намаганнях ліплення тіла, придатного для країни. Радянський культ тіла фактично був у фарватері широкоформатного всеєвропейського контексту, але дещо з відмінними намірами: у той час, коли пронизана Першою світовою війною європейська фізична культура прислужувалась всім скалченим (розірваним) тілам і була запобіжним засобом від дегенерації здорових, радянська фізична культура зосередилась на розбудові нових радянських тіл із старих буржуазно-заражених. Ці нові тіла будуть реформовані для спрацювання в колективній єдності заради здійснення соціалізму, мало чим відрізняючись від злагодженої роботи органів людського тіла [27].

Таким чином, фізична культура як термін і феномен легітимізується суспільно-політичними обставинами. Фізичній культурі на етапі становлення СРСР віддається перевага і вона стає важливим, навіть основним (через легкість прийняття і зрозумілості) засобом оздоровлення–виховання–відпочинку нової радянської людини. Виховання пролетаріату починалося із фізичної культури, досить широкого в плані цілепокладання поняття, яке на своїх початках повернуло в бік військової підготовки, більше стосується охорони здоров'я, гігієни та значно менше, а то і взагалі ігнорується виховання красивого людського тіла, що було в основі фізичної культури США.

Висновки. Фізична культура після розпаду Російської імперії у 1917 р. стає феноменом у СРСР та легітимізується на побутовому та професійному рівнях як новий термін-з'явище оздоровлення–виховання–дозвілля нової радянської людини, що має відношення одночасно до військової підготовки, охорони здоров'я, гігієни, тренування тіла. Поява фізичної культури як феномену певною мірою пов'язана ні з чим іншим, як зі збігом обставин, обумовленим насущними проблемами зберегти людські ресурси від вимирання і виродження. Протягом «інкубаційного періоду» (1918–1925 рр.) фізичної культури ентузіасти з боку медичного і гімнастично-спортивного крила діють вільно, експериментують та намагаються обґрунтувати цілепокладання фізичної культури. Цей короткий історичний проміжок часу, в якому дослідники йшли навмання, шукаючи і винаходячи смисли культури фізичного тіла.

Із 1918 р. до середини 1920-х років фізична культура розвивається фактично під проводом медичних фахівців (М. А. Семашко, В. М. Бонч-Бруєвич (Величкіна) та ін.), які з усіх сил намагалися спрямувати її у вектор боротьби за здоров'я народу. У фізичній культурі медики вбачають потужний засіб покращення людської природи, тут наявна захоп-

леність ідеями евгеніки. Г. А. Дюперрон в «теорії фізичної культури» завдання її обґрунтував навколо здоров'яформування та здоров'язбереження.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному вивченні наслідків колізії еkleктизму для сучасної фізичної культури і спорту.

Література

1. Доклады первого Международного конгресса «Термины и понятия в сфере физической культуры», 20–22 декабря 2006 г. – СПб., 2007. – 428 с.
2. Дюперрон Г. А. Теория физической культуры»: в 3 ч. / Г. А. Дюперрон. – Ч. 1. «Основные понятия». – Л.: Время 1925. – 130 с.
3. Евстафьев Б. В. О сущности физической культуры и ее структуре: мат. к лекциям / Б. В. Евстафьев. – Л.: ВДКИФК, 1979. – 77 с.
4. Егоров А. Г. Понятие «спорт» и «физическая культура» в системе социологического знания / А. Г. Егоров, М. А. Захаров // Докл. первого Междунар. конгр. «Термины и понятия в сфере физической культуры», 20–22 декабря 2006 г. – СПб., 2007. – С. 99–101.
5. Зенченко С. В. План организации физической культуры в городской школе / С. В. Зенченко // Известия Москов. Гор. думы. – 1911. – № 2. – С. 3.
6. Иловайский В. П. Русский спорт. – 1911. – № 10.
7. Ібрагімов М. М. Епістемологія спорту і фізичного виховання в антропософському вимірі / М. М. Ібрагімов // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2011. – № 1. – С. 101–108.
8. Історія розвитку фізичної рекреації: навч. посіб. / [Т. Ю. Круцевич, Н. Є. Пангелова, С. Б. Пангелов]. – К.: Академвидав, 2013. – 160 с.
9. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студ. вищих навч. закл. фіз. виховання і спорту / Т. Ю. Круцевич. – К., 2012. Т. 1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. – 392 с.
10. Лукьяненко В. П. Сущность понятия «воспитание» и особенности его интерпретации применительно к педагогической деятельности в сфере физической культуры / В. П. Лукьяненко // Докл. первого Междунар. конгр. «Термины и понятия в сфере физической культуры», 20–22 декабря 2006. – СПб., 2007. – С. 232–235.
11. Материалы Всесоюзного симпозиума «Проблемы унификации основных понятий в физической культуре и спорте». – Минск, 1974. – 48 с.
12. Минжес К. Лео. Курс физической культуры, составленный К. Лео Минжесом. – СПб.: [изд. авт.], [1912] (электрон. К. А. Четверикова). – 11 с.
13. Основные постановления, приказы и инструкции по вопросам физической культуры и спорта 1917–1957 гг. [сост. И. Г. Чудинов]. – М.: Физкультура и спорт, 1959. – 303 с.
14. Первый Всероссийский съезд по физической культуре, спорту и допризывной подготовке // Русский спорт. – 1919. – 20 апр. – № 14. – С. 2–18.
15. Подвойский Н. И. Стенографический отчет I Всесоюзного совещания Советов физической культуры / Н. И. Подвойский. – М., 1924.
16. Радин Е. П. Охрана здоровья детей и подростков и социальная евгеника / Е. П. Радин. – Орел: Госизд. Орловское отд-ние, 1923. – 59 с.
17. Сайчук М. М. Обрис кризи в освіті навчальної фізичної культури в навчальних закладах / М. М. Сайчук // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2016. – № 3. – С. 85–89.
18. Семашко Н. Задачи Высшего Совета Физической Культуры / Н. Семашко // Известия Физической Культуры. – 1924. – № 1. – С. 2, 3.
19. Столяров В. И. Теория и методология современного физического воспитания: состояние разработки и авторская концепция: монография / В. И. Столяров. – К.: НУФВСУ, изд-во «Олимп. лит.», 2015. – 704 с.
20. Сутула В. Фізична культура: передумови теорії / В. Сутула // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2016. – № 3. – С. 60–65.
21. Сутула В. Про сутність зв'язку між фізичною культурою, фізичною рекреацією та фізичним фітнесом / В. Сутула // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2016. – № 4. – С. 77–84.
22. Тимошенко Ю. О. Историчні умови та специфіка розвитку спорту й фізичного виховання в радянській Україні в 20–40-ві роки ХХ ст. / Ю. О. Тимошенко. – К.: ТОВ «НВП» Інтерсервіс, 2014. – 446 с.

23. *Brosius George*. Fifty Years Devoted To The Cause Of Physical Culture, 1864–1914. [Milwaukee, Germania Publishing, 1914. – 129 p.
24. *Google Books Ngram Viewer* <https://books.google.com/ngrams/info>.
25. *Jean–Baptiste Michel*. Quantitative analysis of culture using millions of digitized books / Michel Jean–Baptiste, Shen Yuan, Aiden Aviva et al. // *Science*. – Vol. 331, N 6014. – P. 176–182.
26. *Rigauer B*. Handbook of Sports Studies / B. Rigauer // Jay J. Coakley Eric Dunning. – 2000. – 570 p.
27. *Sean Guillory*. (2014) Physical Culture and Sport in Soviet Society: Propaganda, Acculturation, and Transformation in the 1920s and 1930s, Revolutionary Russia, 27:1, 74–75.
28. *Susan Grant*. Physical Culture and Sport in Soviet Society: Propaganda, Acculturation, and Transformation in the 1920s and 1930s. New York: Routledge, 2013. 261p.
29. *Weineck Jürgen*: Sportbiologie. Auflage. Spitta, Balingen 2010, 1144. – S. 18.

Literature

1. *Reports of the I International Congress «Terms and notions in physical culture»*, 20–22 December 2006, Saint Petersburg, 2007. – 428 p.
2. *Duperrone G. A*. Physical culture theory»: in 3 p. / G. A. Duperrone. – P. 1. «Main notions». – Leningrad: Vremya 1925. – 130 p.
3. *Yevstafyev B. V*. On essence of physical culture and its structure / B. V. Yevstafyev. – Leningrad: VDKIFK, 1979. – 77 p.
4. *Yegorov A. G*. «Спорт» and «physical culture» notions in the system of sociological knowledge / A. G. Yegorov, M. A. Zakharov // Reports of the I International Congress «Terms and notions in physical culture», 20–22 December 2006. – Saint Petersburg, 2007. – P. 99–101.
5. *Zenchenko S. V*. Plan of physical culture organization in municipal school / S. V. Zenchenko // *Izvestiya Moskovskoy gorodskoy dumy*. – 1911. – N 2. – P. 3.
6. *Ilovaysky V. P*. Russian sport. – 1911. – N 10.
7. *Ibrahimov M. M*. Epistemology of sport and physical education in anthroposophic measurement / M. M. Ibrahimov // *Teoriia i metodyka fiz. vykhovannia i sportu*. – 2011. – N 1. – P. 101–108.
8. *History of physical recreation development: teaching guide* / [T. I. Krutsevych, N. I. Pangelova, S. B. Pangelov]. – Kiev: Akademvydav, 2013. – 160 p.
9. *Krutsevych T. I*. Theory and methods of physical education: textbook for students of the higher physical culture and sport institutions / T. I. Krutsevych. – Kiev, 2012. – Vol. 1. General bases of physical education theory and methods. – 392 p.
10. *Lukyanenko V. P*. Essence of «education» notion and features of its interpretation with respect to pedagogical activity in physical culture sphere / V. P. Lukyanenko // Reports of the I International Congress «Terms and notions in physical culture», 20–22 December 2006. – Saint Petersburg, 2007. – P. 232–235.
11. *Materials of All-Union symposium «Issues of unification of the main notions in physical culture and sport»*. – Minsk, 1974. – 48 p.
12. *Minzhes K. Leo*. Physical culture course designed by K. Leo Minzhes. – Saint Petersburg: [izd. avt.], [1912] (elektropech. K. A. Chetverikova). – 11 p.
13. *Main orders, decisions and instructions on physical culture and sport of 1917–1957* [compiled by I. G. Chudinov]. – Moscow : Fizkultura i sport, 1959. – 303 p.
14. *The I All-Russian congress on physical culture, sport and preinduction preparation* // *Russky sport*. – 1919. – 20 April. – N 14. – P. 2–18.
15. *Podvoysky N. I*. Stenographic report of the I All-Union meeting of the physical culture Councils / N. I. Podvoysky. – Moscow, 1924.
16. *Radin E. P*. Health care of children and youth and social eugenics / E. P. Radin. – Orel: Gosizdat Orlovskoye otdeleniye, 1923. – 59 p.
17. *Sainchuk M. M*. Crisis review in educating physical culture in educational institutions/ M. M. Sainchuk // *Teoriia i metodyka fiz. vykhovannia i sportu*. – 2016. – N 3. – P. 85–89.
18. *Semashko N*. Tasks of Supreme Council of physical culture / N. Semashko // *Izvestiya fizicheskoy kultury*. – 1924. – N 1. – P. 2, 3.
19. *Stolyarov V. I*. Theory and methodology of modern physical education: state of elaboration and author's concept: monograph / V. I. Stolyarov. – Kiev: NUPESU, izdatelstvo «Olimpiyskaya literatura», 2015. – 704 p.
20. *Sutula V*. Physical culture: theory prerequisites / V. Sutula // *Teoriia i metodyka fiz. vykhovannia i sportu*. – 2016. – N 3. – P. 60–65.
21. *Sutula V*. On association between physical culture, recreation and fitness / V. Sutula // *Teoriia i metodyka fiz. vykhovannia i sportu*. – 2016. – N 4. – P. 77–84.

22. *Tymoshenko I. O.* Historical conditions and specifics of sport and physical education development in the Soviet Ukraine during 20–40s of the XX century / I. O. Tymoshenko. – Kyiv: TOV «NVP» Interservis, 2014. – 446 p.
23. *Brosius George.* Fifty Years Devoted To The Cause Of Physical Culture, 1864—1914. [Milwaukee, Germania Publishing, 1914. – 129 p.
24. *Google Books Ngram Viewer* <https://books.google.com/ngrams/info>.
25. *Jean-Baptiste Michel.* Quantitative analysis of culture using millions of digitized books / Michel Jean-Baptiste, Shen Yuan, Aiden Aviva et al. // *Science*.— Vol. 331, N 6014. – P. 176–182.
26. *Rigauer B.* Handbook of Sports Studies / B. Rigauer // Jay J. Coakley Eric Dunning. – 2000. – 570 p.
27. *Sean Guillory.* (2014) Physical Culture and Sport in Soviet Society: Propaganda, Acculturation, and Transformation in the 1920s and 1930s, *Revolutionary Russia*, 27:1, 74–75.
28. *Susan Grant.* Physical Culture and Sport in Soviet Society: Propaganda, Acculturation, and Transformation in the 1920s and 1930s. New York: Routledge, 2013. 261p.
29. *Weineck Jürgen:* Sportbiologie. Auflage. Spitta, Balingen 2010, 1144 . – S. 18.

Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ

Надійшла 05.02.2017